
DANIELA OBRADOVIĆ

SEKULARIZACIJA ILI O PREVLADAVANJU RELIGIJE

DAVID MARTIN: *A GENERAL THEORY OF SECULARIZATION*, BASIL BLACKWELL, OXFORD, 1978.

U pokušaju da što šire i svestranije prikaže problem sekularizacije, David Martin je ostvario u svojoj knjizi *Opšta teorija sekularizacije* izvanredan spoj sociologije religije i političke sociologije. Raspravljajući o modelima promena u hrišćanskoj religiji, on ih sagledava u svetlu modernih društvenih tendencija kao što su depersonalizacija, privatizacija, mobilnost i diferencijacija i objašnjava kako se ove promene dešavaju pod uticajem različitih istorijskih okolnosti.

Koristeći izvanredno široku i obimnu istorijsku građu, ovaj autor gradi jednu opštu, empirijski potkrepljenu teoriju sekularizacije. Opširno obrazlažući različite modele sekularizacije u hrišćanskim zemljama, jer ovu pojavu smatra prvenstveno hrišćanskim fenomenom, želeo je da pokaže pod kojim uslovima religiozne institucije postaju manje moćne i kako dolazi do toga da se religijska uverenja teže prihvataju.

Ova knjiga predstavlja, u stvari, skup eseja koji se bave različitim momentima sekularizacije. Ona kreativno sintetizuje rad autora koji su se ranije bavili ovim problemom kao što su: Brajan Vilson, Tolkot Parsons, Edvard Šils, Linset, Roken, Dal, Rouz, Dirkem i Majkl Fogarti.

U ključnom eseju u knjizi — *Teorija sekularizacije: bazični modeli* — autor pokušava da organizuje materijal na opšti način. Treći deo *Alternativna formulacija: Evropa* pisan je kao esej o religiji u Evropi, sa specijalnim osvrtom na pitanje moći. Koristi se istim metodološko-teorijskim okvirom kao u drugom delu na mnogo diskurzivniji i deskriptivniji način, konkretno zukući opšte postavke o sekularizmu na evropske prilike.

Dakle, knjiga se bavi »opštom« i »specijalnom« teorijom sekularizma. Ona u okviru razmatranja opštih procesa društvenog razvoja u modernom svetu upućuje na različite modele sekularizacije, odnosno opadanje moći crkve, na menjanje formi religijskog života, kolorit širenja i posebne udare procesa sekularizacije. Opšta teorija je opšta u tome što dovodi u vezu »univerzalne procese« koji su empirijski utemeljeni sa tipologijom kulturnih sadržaja da bi dala različite specifične tipove prelamanja ovih dvaju procesa. Pri ovome, autor stalno ističe da se sekularizacija, kada se desila, više odnosila na etos nego na institucije i verovanja. Dakle, polazište opšte teorije sekularizacije nije najavljivanje neke dogme o tome da se »sve menja«, niti zastupanje previše istrošene teze o ireverzibilnim tendencijama. Ona prosto kaže da pod okolnostima X, ovaj ili onaj događaj Y tendira da se desi, ili mnogo šire, da se u kompleksu istorijskih okolnosti a, b, c može desiti razvoj događaja p, q, r sa određenim posledicama.

Autor dalje ističe da, iako sekularizaciji posvećuje celu knjigu, sekularizaciju ne smatra, širokim opštim pojmom i neizbežnim trendom, već segmentom ljudske istorije i čak lokalnom tendencijom. Naime, on je vidi kao bitno hrišćanski fenomen koji je generički vezan za hrišćanski ambijent i koji je u njemu nastao.

Hrišćanstvo pisac tretira u veoma širokom smislu, tako da se u njega mogu uklopiti veoma različiti oblici kao što su protestantizam, zatim različite, pa čak i najuže sekte, te katolicizam i ortodoksna tumačenja. To znači da on pod hrišćanstvom podrazumeva sve one sadržaje koji su se u prošlosti obično identifikovali sa različitim vrstama religijskih varijanti.

David Martin smatra da postoji nekoliko ključnih komponenti univerzalnih istorijskih procesa koji su odlučujuće delovali na pojavu sekularizacije. To su, najpre, pojava reformacije, odnosno njeno odsustvo u nekim zemljama i izbijanja građanskih revolucija u Engleskoj 1642, Americi 1776, Francuskoj 1789. i Rusiji 1917, specifična revolucija u holandskim zemljama, škotska i švajcarska reformacija i odsustvo revolucije u luteranskim zemljama.

Kao drugu značajnu komponentu on uzima promenu odnosa između aristokratskog i religijskog establišmenta. Ovo menjanje odnosa ispoljavalo se kroz više modela: anglosaksonski koji obuhvata institucionalnu eroziju, eroziju religioznog etosa i održavanje osnovnih religioznih verovanja; američki koji se ispoljava kroz institucionalnu ekspanziju, eroziju religijskog

etosa i održavanje osnovnih religioznih uverenja; francuski koji sačinjavaju masivna religijska verovanja, konfrontacija etosa i verovanja s masivnim sekularističkim uverenjima o etosu i institucijama i — ruski za koji je karakteristična erozija masivnih religijskih uverenja, etosa i institucija, ali i održavanje verovanja i etosa unutar religijskih institucija koje su preživjele.

Kalvinizam i prosvetiteljstvo predstavljaju sledeću značajnu komponentu, jer se sekularizam kroz njih posredno izražava. Najzad, kao bitnu komponentu autor navodi i odnos religije i širenja nacionalizma kao i sve snažnijeg traganja za kulturnim identitetom.

Autor smatra da ove komponente teorije sekularizacije najbolje izražavaju odnos opštih društvenih procesa i pojedinih istorijskih situacija. Taj odnos, kako smo videli, sumiran je u tipolojskoj shemi organizovanoj oko tri zasebne oblasti: institucija, verovanja i etosa.

Na osnovu ovako postavljenih elemenata opšte teorije sekularizacije, koji u stvari predstavljaju uzročnike njenog nastanka, autor izvodi nekoliko modela kroz koje se ova pojava ispoljava. Osnovni kriterijumi za obrazovanje modela su: (1) da li je religija koncentrisana u katoličanstvu, (2) postoji li monopol religije i (3) da li je društvo u sukobu sa spoljnim neprijateljem. Na osnovu ovih kriterijuma, po mišljenju autora, treba da se odredi stepen monopolizma prisutnog u društvu koje je dostiglo modernu formu.

Primenjujući ove kriterijume Martin određuje tri modela. Prvi predstavlja društvo zasnovano na totalnom monopolu. To je katoličko društvo. Drugi model primenjuje na društvo koje ima za osnovu duopol u kome je protestantska crkva glavni partner. To je mešani model. Situaciju koja vodi ka pluralizmu uzima kao treći model.

Ovi modeli prvenstveno se zasnivaju na stepenu pluralizma tako da on u prvom modelu uopšte nije prisutan, u drugom delimično, a treći model podrazumeva visoki stepen pluralizma. U katoličkim zemljama se prvi model javlja u najčistijem vidu i rezidue toga danas se mogu naći u činjenici da je u mnogim katoličkim društvima katolicizam jedina religija. Naravno, sva ortodoksna društva spadaju takođe u monopolne modele.

Monopolizam nije stvarno ugrožen ekstremnim sektaštvom koje s vremena na vreme zahvata i ortodoksna i katolička društva. Stvarni stepen rušenja monopolizma može se spoznati u

pomeranju granica koje omogućuju da se jedna strana crkva uključi u okvire bazično katoličkog društva.

Drugu kategoriju čine društva zasnovana na duopolu u kojima je protestantska crkva glavni partner. Katolička crkva uspješnije i energičnije istiskuje manjine jer je organska, dok protestantska crkva to čini mnogo ređe jer po svojoj prirodi ne spada u organske. U protestantskim društvima sve manjine se sastoje od katolika. Ova društva se dele duž kontinentalne linije dveju veroispovesti i uključuju katoličke manjine na jugu i protestantske većine na severu. Principijelna posledica ovakve društvene strukture jeste političko organizovanje na delimično konfesionalnoj osnovi, ali u njima ni ekstremna ni sekularna politika nisu izrazite jer ih socijalna pozicija katoličke crkve gura ka levom centru.

Pojavom sekularizacije u društvima iz oba ova modela crkva prestaje da bude nosilac socijalnog jedinstva, a to jedinstvo se održava pomoću nacionalnog mita koji predstavlja zajedničku karakteristiku svih struja. Stvara se geslo: »jedna božja nacija«, a ne katolička, aglikanska ili prezbitarijanska.

U ovoj novonastaloj situaciji protestantska društva su mnogo stabilnija od katoličkih jer poseduju kumulativnu legitimnost. Naime, ona protestantskim društvima omogućava ublažavanje pluralizma, što u katoličkim društvima nije moguće zbog toga što se crkva odvajala od države i udružuje sa desnicom kao odbranom od prirodne unije ateizma i radikalizma. Izuzetak se može naći tamo gde se katolicizam javlja u represivnim društvima. Međutim, iz ovoga ne treba izvući zaključak da Martin robuje tradicionalnoj shemi u kojoj se religija uvek javlja kao konzervativna.

Naprotiv, utvrđujući odnos religije i politike u ovim modelima, autor razbija mit o crkvi kao a priori konzervativnoj snazi u društvu i ističe da i »ateizam i religija mogu biti mereni prema kontinuumu blizine i udaljenosti od kolektivnih sredstava administriranja i kontrole« (str. 48). Smatra da oni koji su najbliži administrativnoj mašini najviše izražavaju utvrđen sistem vrednosti, bilo da je reč o sekularnoj metafizici bilo o religiji. Stoga, religija ne mora uvek biti na desnici, već može preći i na levicu ukoliko je više udaljena od instrumenata vladanja.

Administracija, inteligencija i drugi zvanični subjekti socijalizacije u društvu zbog toga su najviše sekularni dok su marginalni isključeni. Njihovo veće prisustvo obrće situaciju koja po-

stoji na društvenoj desnici. Suočena sa ovakvim pritiskom oficijelna crkva teži da održi defanzivni konzervativizam, dok zvanični crkveni organi nastoje da izgledaju ekskatolizirano. Religijske institucije na vrhu hijerarhije prihvataju oficijelni etos i apsorbuju ga sa malim ublaženjima, ostavljajući druge kao kanal za prikupljanje političkih disidenata. Verovatno je najveća prednost religije individualizam, dok sekularna metafizika države teži da obezbedi javnu retoriku više nego utehu za duše pojedinaca. U nekim slučajevima crkva prima disidente sa ekstremne levice. Na Istoku i Zapadu na izgled radikalni sveštenici povezuju se sa post-industrijskim »levičarima«, tj. napadaju materijalizam, birokratiju i centralizam.

Konfesionalne partije i unije egzistiraju u monopolnom tipu sistema, kao i u duopolnom. Međutim, u monopolnom tipu sistema one teže da budu na desnici, osim ako na njih ne utiče elita sastavljena od antiklerikalnih i liberalnih elemenata. U duopolnim sistemima katoličke partije i unije teže ka centru i levi. Takođe, nema čisto katoličkih partija u pluralističkim sistemima, ali katolicizam dalje stabilizuje te sisteme utemeljivanjem konzervativne teologijske kulture, odvojeno od konzervativne politike. U pluralističkim sistemima politike su obojene ili »liberalnim« protestantskim motivima ili populističkim protestantskim motivima u konzervativnoj formi.

Kada organicističko društvo preispituje sebe, ono nastoji da u potpunosti ovlada religijom. Pokušava da isključi religiju, posebno katolicizam, zato što dva ista sistema ne mogu da postoje jedan pored drugog kao suparnici. U daljoj instanci religija inicira neke elemente diferencijacije iz svoje sopstvene sredine, odnosno organicističkog sistema u kome postoji. U krajnjoj instanci religija postaje subverzivna u odnosu na sistem, ma kakvi bili lokalni imperativi moći i identiteta. Ako religija uspe da obori elemente sistema, ona, takođe, može biti oblik sačuvanog identiteta. Ako ne uspe da se izbori sa sistemom, njena uloga se umnogome smanjuje. U oba slučaja to je manje izraženo u onim sektorima koji su bliži centralnom nervnom sistemu moći. Autor smatra da gradacija religioznosti varira sa udaljenošću od moći i to gradiranje je u komunističkim režimima suprotno od gradiranja u konzervativnim organicističkim (ili fašističkim) društvima.

Sledeći tip modela je po autoru mešani. U njima se klasična crkva priklanja levom centru i ovi modeli doprinose raspršivanju slike o univerzalnom religijskom konzervativizmu. U njima katolička crkva doprinosi stabilizaciji političke sfere i nije pre svega, subjekt konfron-

tacije Međutim, ne treba zaboraviti da u takvim društvima i katolička crkva ima relativno povoljan položaj, jer potreba ovih društava da se održe zahteva davanje izvesnih koncesija partnerima nižeg statusa u režimu. U ovom slučaju to su ustupci koje protestantska crkva čini katoličkoj.

Poslednji model koji autor obrađuje čine društva pod stranom dominacijom. Ovi modeli se odnose na levo orijentisana društva. Njime su obuhvaćeni sistemi u kojima katolicizam ili ortodoksija postoje u državi pod stranom dominacijom ili stranom upravom. Svaki pluralizam se obično spaja sa inostranim etničkim napadom. Dominirano društvo ili društvo u sendviču između drugih društava koja snažno ispoljavaju svoj identitet, okreće se svojoj religiji. Istorijska uloga crkve kao nosioca kulture i kao substituta države vodi ka jačanju njenih narednih uloga i one se razvijaju u neizdiferenciranoj formi na početku sticanja nezavisnosti i/ili industrijalizacije.

Razvijajući teoriju sekularizacije, autor ukazuje na dva bitna momenta: različite oblike protestantske etike i pitanje religije i politike, naročito radikalne politike. On smatra da je protestantska etika sa svojim liberalizmom doprinela sekularizaciji time što je dovela do unutrašnje erozije čvrste discipline, do slabljenja uticaja religije kao motiva za rad i akumulaciju i do eventualne liberalizacije uverenja i kontrole.

Druga komponenta teorije sekularizacije obuhvata uslove pod kojima politika obezbeđuje funkcionalnu alternativu religiji. Politika preuzima tu ulogu od religije ukoliko je društvo razvijenije i izdiferenciranije. Međutim, iako se ove dve vrste svesti javljaju kao alternativa jedna drugoj, one se, ipak, prožimaju. Tako je, na primer, u SAD religija dominantni okvir političke utopije. Nove partije su učinile poslednji korak u sekularizaciji time što su delegitimizirale sve etike i uvele »društvo popustljivosti«.

Zatim, autor uzima još dve tendencije savremene civilizacije kao relevantne za proces sekularizacije. To su diferencijacija i dezintegracija društva.

Diferencijacija se javlja u modernom industrijskom društvu kao specijalizacija. U okviru ovog procesa za sekularizaciju je posebno važno odvajanje crkve od države. Levo orijentisani režimi, navodi autor, odlučnije sprovode ovaj proces diferencijacije, ali više u interesu dalje kontrole, nego u interesu slobode. Odvajanje crkve od procesa socijalizacije je glavni ključ u obezbeđivanju totalitarne kontrole.

Što se drugog procesa tiče, autor smatra da su u modernoj situaciji, posebno u protestantskim kulturama, sve organske solidarnosti, bilo nacionalna, religijska, ili klasna, delimično potkopane. Ove promene on vezuje za moderno industrijsko društvo i misli da su prva industrijska revolucija, a druga još više, proizvele rascepanost i depersonalizaciju i prekinule kako vertikalne, tako i horizontalne društvene sponе.

Crkva se u takvim uslovima ne javlja kao integrativna sila koja se postavlja kao alternativa opštem raspadu društva, već se pod uticajem tih okolnosti i sama menja. Ona može reflektovati dve vrste pritisaka koji postoje u takvom društvu: birokratizaciju i imersonalizaciju i reakciju u formi porodične religije iz predgrada ili u formi radikalnog slavljenja personalne autentičnosti ili zajedništva.

Kao alternativa takvoj dezintegraciji pojavljuje se neka sekularna metafizika kao što je, na primer, nacionalizam. Ljudi se okreću ovim metafizikama jer ne postoje otvoreni alternativni politički kanali koji bi obećavali velike promene u sistemu.

Autor dalje navodi da religija, ukoliko se javi kao alternativa društvu kome pretilo rasulo, ima sasvim različitu ulogu u zapadnim i istočnim sistemima. Za Zapad religija ostaje jedan od mogućih izbora u sistemu koji je ontološki i personalno otvoren, a na Istoku je religija zvanični kalup van sekularnog monopola.

Na ove dezintegracione procese različiti modeli sekularizacije različito će reagovati. Organski model uspostavljen u katoličkim kulturama dovede do političkog i religioznog anarhizma koji će se onda razviti u alternativni politički model dogmatskog i organskog totalitarizma — smatra Martin. Pluralistički ili polu-pluralistički model uspostavljen u protestantskim kulturama potvrdiće fragmentarnost u izvesnom stepenu i tu nema nijednog oborenog organskog modela na koga treba reagovati, niti organske totalitarne politike koja bi bila osnova za neki drugi sličan model. Ekskurzija u anarho-mističan kult mešane religijske i političke sisteme prosto će voditi nazad u religijsku reakciju koja će se usmeriti na model. Porodice ili lokalne zajednice.

Ova opšta i generalizovana razmatranja o sekularizaciji konkretizovana su na evropsku situaciju u trećem odeljku. Odnosno, razmatranja o sekularizaciji sužena su na evropski prostor, izložena kroz veoma obimnu istorijsku građu i empirijski izuzetno potkrepljena, tako da, u stvari, ovaj deo predstavlja ilustraciju postavki iznetih u prethodnom delu knjige.

Osnovno pitanje o kojem se raspravlja u ovom odeljku jeste odnos nacije i religije i nacionalne države. U drugoj ravni ovog odnosa diskutuje se o moći i alternativnoj moći u društvu.

Sumirajući empirijska istraživanja izneta u ovom odeljku, pisac ističe da je dezorganizacija industrijskog društva u smislu pojmovne, geografske i društvene mobilnosti usmerena protiv korena i smisla porodičnog i porodice što je u osnovi hrišćanske slike o svetu. »Ukoliko je proces rada smešten u individualne okvire gde ljudi imaju svoje kuće, svoje farme i svoje zanate, u kontekstu koji je porodičan i human, utoliko će oni više voleti da ispovedaju hrišćanstvo i da budu vezani za njega. Ukoliko su ljudi svedeni na nivo mase dominirane od strane velikog privatnog ili državnog biznisa, podvedeni pod bezdušne procese potčinjavanja, oni manje vole da ispovedaju hrišćanstvo i slede njegov način mišljenja« (str. 160).

Ovako izložena teorija sekularizacije predstavlja sigurno izuzetno interesantnu i obimno potkrepljenu sistematizaciju teorija o ovome problemu, sa nekoliko novih i veoma originalnih generalizacija. Svakako da se najoriginalnija premisa odnosi na rušenje klasičnog predubedenja o a priori konzervativnoj ulozi crkve i vezivanje njene uloge za konkretne istorijske okolnosti u okviru opštih tendencija. Time ova knjiga pruža jedan nestereotipan, može se reći neobičan, empirijski obrazložen i originalan pristup, pitanju religije u savremenom društvu.

Međutim, ma koliko Martin zastupao novo i neobičajeno mišljenje o političkoj ulozi religije i njenom delovanju u uslovima savremene civilizacije, kod kvalifikovanja političkih sistema u kojima se ispoljavaju različiti oblici promene uloge religije, odnosno modeli sekularizacije, on ostaje u tradicionalnim, čak zastarelim i prevazidenim okvirima.

Naime, sagledavajući ulogu religije u raznim političkim sistemima, on za osnov svrstavanja uzima klasičnu podelu na zapadne, slobodne i pluralističke i istočne, monopolne, odnosno totalitarne sisteme. »Zapadna Evropa je sistem koji ilustruje tendenciju ka ograničavanju pluralizma; Istočna Evropa je sistem koji ilustruje tendenciju ka totalnom monizmu« (str. 161), navodi autor. Osim kriterijuma pluralizma, Martin, koristi i drugi klasični kriterijum klasifikacije totalitarnih teorija: kontrolu. »Zapadna Evropa pokazuje delimično pokoravanje pod različitim stepenima napetosti. Istočna Evropa pokazuje ostatak impulsa ka nekonformizmu pod strašnim pritiskom ka totalnoj kontroli« (str. 161).

Ovakva pozicija istočnih sistema, po autoru, proizlazi iz toga što su oni odbacili klasičnu *laisse faire* ideologiju. Naime, kod njih se ne sme potkrasti greška otvorenog takmičenja u iskazivanju istine, već istina zahteva aktivnu administrativnu akciju koja se ostvaruje kroz totalnu kontrolu medija i sredstava socijalizacije. Zbog toga se u ovim društvima javlja »totalna manipulacija kulture u interesu moći i intelektualne teorije a religija ima potpuno obrnut položaj od onog koji ima u Zapadnoj Evropi« (str. 161).

Dok se na Zapadu religija može nalaziti u najširem rasponu od desnice do levice, dotle u istočnim zemljama religija postaje institucija borbe za slobodu i autonomiju pojedinca, mada je opseg njenog uticaja manji nego u zapadnom svetu jer je u ovim zemljama sužena sloboda privatne sfere pojedinca i podređena totalnoj kontroli birokratije. Zbog ovakve specifične uloge religije u istočnim zemljama, autor smatra da je ona prošla kroz tri faze: fazu poma-gača totalne kontrole, nesvodljivog ostatka unutar hegemonije liberalizma i neprijatelja totalne kontrole, u kojoj postaje osnaženi sektor slobode i nezavisnosti nacionalnog identiteta.

Ovakvo shematsko poimanje političkih sistema kao slobodnih (zapadnih) i totalitarnih (istočnih) znatno umanjuje spoznajne vrednosti ove knjige, jer pretili da ugrozi izvanredno iznijan-sirano i empirijski razrađeno objašnjenje promene uloge religije u savremenom svetu.